

Проф. др Слађана ГОРГИЈЕВ
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 113
130.31
- оригинални научни рад -

АНАКСАГОРИН ПОЈАМ НУСА*

Сажетак: *Код Анаксагоре имамо теорију настанка света, на чијем се челу налази бесмртни и вечни елемент нус. Нус или космички ум по Анаксагори није стваралац света већ неко ко плански уређује свет, неко ко првобитна семена покреће и обликује. По Анаксагори, првобитне честице би биле безоблична материја да није било нуса, који их је ставио у покрет и тако увео у ред. Појам нуса неки филозофи разумеју као механички принцип, а други у њему виде божански и умствени елемент. Разумевање Анаксагориног појма нуса осцилира између Бога и физичког закона, између освећеног и детерминисаног покретача.*

Кључне речи: *нус, узрок, ред, облик, стваралац, чист, механички, свесни.*

Анаксагора је први мислилац у антици за кога се везује појам ума (*nous*) на космолошком нивоу. Код Анаксагоре не налазимо систематско учење о нусу, већ имамо теорију настанка света на чијем се челу налази бесмртни и вечни елемент нус. Оно што је извесно и око чега се тумачи Анаксагориних фрагмената не споре јесте да нус има пресудну улогу у стварању света. Али, оно око чега постоје многа колебања јесте – какве је природе сам нус? Да ли је Анаксагора под тим појмом подразумевао само механички принцип стварања или је у питању Бог као духовна и ителигибилна супстанца?

Да пођемо најпре од онога што није спорно. Нус је несумњиво по Анаксагори **узрок настанка** свих ствари. О томе са посебном наклоношћу говори Аристотел: *Елем, када је неко рекао да постоји Ум и у природи, као што постоји и у живим бићима, као узрок света и сваког поретка, показао се он као трезан поред оних ранијих који су насумице говорили. Знамо поуздано да се Анаксагора приклањао тим ставовима.* (Aristotel, *Metafizika*, 984 b, 15)

То што Анаксагора први по Аристотелу уводи узрок свих ствари чини га изузетним, јер разликује материју од које је све створено од узрока, односно покретача стварања.

* Рад је рађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. број 178028) који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Анаксагора, син Хегезибулов, из Клазомене, приставши уз Анаксименову филозофију, први је преобликовао учење о почелима и додао узрок који је недостајао, телесна почела учинивши безграничним. (H. Dils, *Simplikije*, str. 17)

Да би се потпуније објаснила улога нуса у стварању света код Анаксагоре, треба поћи од његове космологије. Анаксагорина космологија у много чему подсећа на његове претходнике. Он сматра да постоји првобитна вечна грађа од које је преобликовањем настао свет. По Анаксагори, свет је сачињен од безброј малих честица или семена (*spermata*) ствари које ће Аристотел назвати хомеомерије.

Анаксагора из Клазомене [...] је велио да има безброј начела. Наиме за скоро све хомеомерије, као што су вода или ватра, он вели да тако постају и пропадају, само спајањем и раздвајањем, а иначе да не постају и пропадају већ да вечно трају. (Aristotel, *Metafizika*, 984a 10-15)

Ти елементи су семена ствари и разликују се по квалитету за разлику од Демокритових атома који се разликују по квантитету. Он претпоставља да живот настаје спајањем тих честица, а смрт њиховим раздвајањем.

Све ствари су имале масу, али нису имале разумљив облик. Било је семена (*spermata*) или минијатурних зрна, и меса, и злата у примитивној мешавини; али ови делови, као и природне целине, морали су бити издвојени из тог комплекса масе пре него што су могли добити име и постојање.

[...] Хомеомерије су, као вода или ватра или злато, нерођене и уништите, али се појављују као да настају и пропадају само састављањем и растављањем, будући да се све налазе у свим стварима, а свака се ствар карактерише по ономе што у њој преовладава. Као злато појављује се оно у чему је много злата иако се у њему налазе све (хомеомерије). Каже дакле Анаксагора: 'У свакој ствари налази се део сваке ствари'. (H. Dils, *Simplikije*, str. 17)

Хомеомерије су бескрајне, недељиве, непроменљиве честице свега. Као главни састојци свега, хомеомерије су истинске клице или семе (*spermata*). Оне се налазе у бескрајном мноштву комбинација од којих настају појединачне ствари. Између хомеомерија нема празног простора и нема краја њиховим сталним деобама и мешањима. Почетак свега Анаксагора види као бескрајну мешавину безбројних клица подељених у исто тако бесконачне делове. Хомеомерије су биле толико измешане да није било могуће разазнати појединачне ствари. Све је било помешано са свачим.

Све до овог дела Анаксагорино учење се великим делом поклапа са учењима Милећана, који су, као и велики број хеленских философа раног периода, говорили о маси, материји из које је све настало, али не и о узроку настанка. Мада, треба рећи да код већине мислиоца у антици преовладава став о универзалном *закону, правди, логосу* који све ствари окупља, сабира и доводи у ред, али нико конкретно не говори о ствараоцу света – нусу. Анаксагора сматра да би хомеомерије биле безоблична материја да није било нуса, који их је ставио у покрет и тако увео ред.

Дакле, ум код Анаксагора има улогу законодавца јер ствари доводи у ред – поредак, али има и улогу **првог** покретача. **Ред и хармонију** међу хомеомеријама увео је и обезбедио бесконачни ум (грч. *nous*). Ум је тај који је увео све појединачне ствари и њихове квалитете.

Образоване ствари ипак задржавају одређене атрибуте хаотичности у којима су се налазиле. У свакој појединачној ствари постоје све врсте хомеомерија, а оне које преовлађују дају одређене квалитете, атрибуте тој ствари.

Дакле, Анаксагора сматра да су те првобитне врсте биле умножаване непрестаним дељењем. Ово раздвајање и касније сумирање хомеомерија у целине је био посао ума; *panta chremata en otou eita nous elthon auta diekosmese*. Нус, дакле, не само што покреће, него наставља кретање да би стварима дао облик и раздвојио их. Његово прво појављивање и једина манифестација коју Анаксагора описује јесте – *кретање*.

Ум је успоставио власт и над кретањем, тако што је подстакао први вртлог. Најпре је вртлог кренуо од нечег малог, али се сада шири и још ће се више ширити. А ум је спознао све оно што се измешало, раздвојило и изделило.....Али ништа једно од другог се сасвим не издваја и не одваја осим ума; а ум је увек исти, једнако велики колико и мали. (Н. Dils, *Simplikije*, str. 17)

Аристотел сматра да је нус само узрок ствари и да је његова једина манифестација кретање, али да нус не даје живот и постојање стварима, нити је он неко на основу чега неко биће јесте.

Они који говоре о Уму или о Љубави постављају те узроке као Добро, али није у том смислу да ради ових неко биће јест или да постаје, већ веле да на основу ових постоје кретања. (Aristotel, *Metafizika*, 988 b, 5)

Ум је тај који је по Анаксагори отпочео ротационо кретање у маси (брже од било чега што ми познајемо) док није дао реалност и састојке свих ствари. Али, и када се то догодило, првобитна смеша није скроз раздвојена; ни једна ствар на свету није сасвим раздвојена.

Ствари нису међусобно подељене у овом јединственом свету, нити су одсечене као секиром: ни топло од хладног, ни хладно од топлог. (*Simplicius, Phis.* 175, 11)

Задатак нуса је покретање и раздвајање хомеомерија које се одвија по одређеној нужности. Аристотел сматра да Анаксагора није направио разлику између нуса и физиса, и да је на тај начин нус требало схватити механицистички, док Сократ (у Платоновом *Федру* 98 b.) наводи да је извршио *duesexmachine*.

Анаксагора се својим Умом служи механички за стварање света, тј. довлачи га кад не зна услед ког узрока је нешто нужно, а иначе пре све друго него Ум сматра узроком тог што постаје. (Aristotel, *Metafizika*, 985 a, 15)

Аристотелов ауторитет вероватно има пресудну улогу у разумевању нуса, па се често у историји философије понављају овакви ставови о нусу као механичком принципу. Међутим, узимајући у обзир све познате делове Анаксагориног учења, тешко се може остати на том ставу, јер има

елемената који указују да се ипак ради о нематеријалном и продоховљенијем принципу. Најпре, сам појам нуса, односно *ума* упућује на свесност. Поред тога, *ум* је по Анаксагори **неограничен** и **самосталан** (*monosefeoutou*). Свесност и самосталност упућују на елементе интелигенције. Анаксагора такође говори о нусу као о **чистом, једноставном и неизмешаном** ентитету, који поред кретања има моћ **спознавања**.

Као почело Анаксагора поставља изнад свега ум: каже наиме да је он једини од свих бића једноставан, непомешан и чист. И он истом почелу приписује обоје, спознавање и кретање, говорећи да је ум покренуо све. (Н. Dils, *Predsokratovci* I, str. 24)

Све те безбројне честице су међусобно помешане, једино нус остаје **чист**, ван ствари. Иако се све у свету налази у мешању, једино се *ум* не меша ни са чим. Ово говори о квалитативним разликама између *ума* и честица, јер, док су честице несвесне, тварне и док се мешају, *ум* је сасвим другог квалитета. Нетваран је и не меша се. Првобитно *семе* је немоћно јер његова **моћ** долази од нуса. *Ум*, дакле, по Анаксагори постоји сам за себе, апсолутно је чист, свезнајући и свемоћан. Нус на неки начин поседује **знање** и **моћ**, и влада свим формама живота.

Остале ствари учествују у свему, али ум је неограничен и самосвојан, и ни у чему не узима учешће, већ је сасвим сам и у себи. Када не би био сам за себе већ измешан са нечим другим, тада би имао учешћа у свим стварима, тј. ако би био измешан. (*Simplicius, Phis.* 164, 24)

Нус или **космички ум**, по Анаксагори није стваралац света већ више неко ко плански уређује свет, али то не значи да се ради само о механицизму. Јер, планско уређење света заснива се на одређеном степену свесности, а где има свести има и елемената личности. Нус је покретач света који, при том, сам није покренут. Нус се на основу тога показује као узрок целокупног живота у свету. У свим живим бићима дејствује тај **дух**, а раздвајањем тела од духа настаје смрт.

Код тумача Анаксагорине филозофије остаје недоумица – да ли је Анаксагора говорио о бесмртности човекове душе у индивидуалном смислу или само о бесмртности елемената од којих је сачињена душа. Хелени, као и већина старих народа, нису имали осећај одвојености субјекта и објекта, већ би се рекло да су живели у једном осећају заједнице са универзумом, па се и о бесмртности душе не може говорити а да се не говори о бесмртности универзума.

Но, оно што остаје као чињеница из Анаксагориних фрагмената јесте то да тај **дух** свим стварима даје извесну дозу животворности, а не само форму или да их преко облика, односно форме оживотворује. Поред моћи сазнања и немешања, кретања, приписује му се и особина нетрпљења.

Стога и Анаксагора исправно говори кад тврди да ум ништа не трпи и да се ни с чим не меша, кад га баи наводи као почело кретања (Н. Dils, *Predsokratovci* I, str. 24).

Хераклитово одређење логоса оставља утисак поистовећења логоса са објективним светским процесом. Код Анаксагоре појам *ума* јесте више самостални космолошки принцип. *Ум* је некаква највиша интелиген-

ција свих ствари, која има свезнање и неограничену моћ. Он је суштаствени темељ свега што постоји.

Ум је омогућио настајање света, али овај појам настајања треба схватати условно, јер он сматра да у свету нема настајања и нестајања, већ само мешања и пропадања. То су два процеса која се узајамно смењују. То смењивање се одвија по нужности. Анаксагора на неки начин поистовећује хармонију са логосом, и тако се приближава и Питагори.

Попут Емпедокла, и Анаксагора усваја Парменидову теорију по којој биће нити настаје, нити нестаје, већ остаје непроменљиво. Зато нус, као **врхунски принцип** и логос, није творац света, већ више креатор или програмер, неко ко креира свет од постојећег материјала. Анаксагори, а и целокупној античкој космогонији, није познат принцип ствараоца *ни из чега*, већ је творац неко ко на основу постојеће грађе уређује свет.

Чини се да је Анаксагора тако замислио неограничене елементе (тј. хомеомерије) јер је претпостављао да је заједничко схватање филозофа природе истинито и да ништа не настаје из небитка; Због тога наиме, овако каже: 'Заједно беху све ствари, безграничне и множином и маленошћу, јер и малено беше безгранично. И док су све биле заједно, ништа није било јасно спознатљиво због малености'. (Н. Dils, *Predskravtovi*, II, str. 23, 38)

Постојећа грађа, по Анаксагори, представља безброј малих, квалитативно различитих честица које се међусобно мешају. Но, покретање њиховог мешања, као и осмишљавање принципа мешавина условљено је нусом. Нус је, дакле, онај мисаони, духовни принцип који уводи ред, хармонију, живот. Тај логосни принцип бића појављује се под разним именима код већине хеленских мислиоца.

Духовне очи и једних и других непрестано су следили звезду водилу, звезду логоса. Веза свих ствари које су уопште биле, које су, и који ће некад бити, и за њих и за Анаксагору, остала је апсолутно саморазумљива и једино сигурна истина у свету препуног заблуда, чулних илузија, клопки за разум; безусловна једност, апсолутна истост свих ствари у једном толико несигурном и херметичном свету, представља једино упориште на коме су могли да изграде место за себе и за сопствени дом у њему, а да се не осете као одбачени космички сирочићи у вечности. Суверено право на равноправни део у светској гозби лепоте и врлине, поштовања и сигурности, морало је бити утемељено на најчврстијој стени: крвном сродству са светом и са његовим створитељем! (Ф. Мухић, *Потомци богова*, стр. 394)

Човек је заиста у крвном сродству са светом, и начињен је од различитих комбинација *spermata*. Пошто су све ствари измешане у свету, човек је најсавршенија мешавина свих ствари. Али, поред *spermata*, у човеку, као и у свим стварима, постоји ум. По Анаксагори, оно што је нус у васељени, то је логос (разум) у души. С обзиром на то да је разум најсвеснији део човекове душе, по истој аналогiji треба претпоставити да је нус најсвеснији део **душе универзума**, и да та свесност иде до степена димензије личности.

У сваком случају, нема много фрагмената који потврђују какав утицај има нус на људски живот. Познато је да је Сократ у више наврата говорио о томе како је највише био инспирисан Анаксагориним нусом; оно што је Сократа највише занимало, а што није нашао код Анаксагоре јесте – какав утицај има нус на људски живот. То је можда део разлога што се Анаксагориним нусу приписују више механичка него животна својства.

Међутим, код Анаксагоре налазимо став о томе како је нус измешан са свим стварима, тј. бићима које имају душу. Што значи да свака ствар, односно душа у себи поседује део оног вечног, чистог и духовног, односно непропадљивог принципа.

Теофраст у свом делу *De sensu* (27 ss), у избору из Анаксагориног учења наводи да Анаксагора у души налази принцип живота, односно део нуса.

Супротно Емпедокловом и Парменидовом ставу, да се слично сазнаје сличним, он заступа став да се супротно опажа супротним. Он сматра да слично у сличном не може изазвати никакву промену, већ само оно што је супротно. Тако, рецимо, хладноћу спознајемо ако је споља нижа температура од оне коју наше тело има, а топлоту ако је виша од температуре нашег тела. Ако су температуре једнаке, онда нема спознаје.

Но, на овакав начин Анаксагора размишља када се ради о чулном опажању. Чула су полазна тачка сазнања, али нису мерила истине, јер се може десити да због слабости чула не можемо сазнати истину. Тек нас умствени део наше душе уводи у право сазнање ствари. Тако је Анаксагора и од најсавршенијег чулног опажања разликовао савршено умствено мишљење које нам даје праву слику реалности. А права реалност је заснована на спознаји нуса. Само нам нус, у души примљен као Логос, даје слику целине. Подлећи варци спознаје чулног сазнања, значи део сматрати целином.

Свако сазнаје онолико колико учествује у општем духу, који је свуда исти, и у коме учествује не само човек него и животиње и биљке. Како је нус измешан са свим стварима, Анаксагора заступа тезу да све има свест и учествује у степену мишљења, подједнако и биљке и камен, разлика је једино у степену савршенства. Свако биће у себи носи део нуса који је симбол вечног, живог и бесмртног елемента. Анаксагора наглашава да је ум у свим стварима, али да се не меша са стварима, него увек остаје чист. У оној мери у којој чистота нуса преовладава бићем, и у оној мери у којој је човек спознао логосну природу ума, у тој мери се може говорити о бесмртности.

Нус је нека врста одуховљене силе или Бога која покреће стварање и управља светом, и не ради се само о безличном законодавцу. Да би то потврдио, Анаксагора користи термине као што су: најнежнији, најмоћнији, свезнајући, најчистији, он је неко ко влада стварима које имају душу, пошто је и сам Душа односно Дух.

Он је најнежније и најчистије од свих ствари, затим има сазнање о свему и има моћ над свим; и има највећу моћ. Са стварима које имају душу, и са већима и са мањима, са свима њима влада ум. (Simplicius, Phis.164, 24).

Иако Анаксагора у своју филозофију убацује мишљења својих претходника, ипак уноси и доста оригиналности, особито својим разумевањем ума. Мада се чини да то није његово ексклузивно право, можда се више ради о појашњењу неког општијег мишљења које је било присутно у духу његовог времена. Он прихвата од Парменида мишљење да је битак један, да нема мноштва, а са друге стране, подржава и Емпедокла у мишљењу да се све мења, да прелази из једног облика у други. За њега пропадање није никакав не-битак, већ мењање, међусобно мешање и растављање. Ту долази и до сличности са Хераклитовим мишљењем да су све ствари у равнотежи, да не настају и не нестају, већ се само претварају из једног облика у други. Новина је само нус који се на једној страни поистовећује са **богом**, а са друге има атрибуте **безличне** материје или **механичке** силе. Анаксагора одваја нус од материје и признаје његову индивидуалност у односу на свет, и поистовећује га са животом света. Његова представа о логосу, односно нусу осцилира између деизма и теизма. Ипак, нус не треба замишљати као стваралачку материју, већ као стваралачку силу. Материја је вечита, а функција нуса је да покрене кружење које се одвија у деловима измешане масе. У сваком случају, Анаксагора уводи интелектуално и духовно начело које уноси свесност и духовност у природу. Тешко је поверовати да је Анаксагора под нусом подразумевао само безличну механицистичку материју у којој нема елемената самосвесности. Можда допунску забуну уноси то што су до нас доспели Анаксагорини фрагменти који то потпуно не разјашњавају, или је можда сматрао да не треба објашњавати нешто што је потпуно јасно мислиоцима његовог времена. Разумевање Анаксагориног појма нуса осцилира између Бога и физичког закона, између освешћеног и детерминисаног покретача.

Литература

1. Aristotel. (2007). *Metafizika*. Beograd: Paidea.
2. Aristotel. (1987). *O duši. Nagovor na filozofiju*. Zagreb: Naprijed.
3. Dils, H. (1983). *Predsokratovci I i II*. Zagreb: Naprijed.
4. Laertije, D. (1973). *Životi i mišljenje istaknutih filozofa*. Beograd: BIGZ.
5. Мухић, Ф. (2006). *Потомци богова*. Скопје: Табернакул.
6. Pavlović, B. (1997). *Predsokratovska misao*. Beograd: Plato.

Sladana Gorgijev, Ph.D.

ANAXAGORAS CONCEPT OF NOUS

Summary: *When Ambrose, Anaxagoras have a theory of origin of the world, on whose head is immortal and eternal law Nous.Nous or cosmic mind, according to Anaxagoras is not the creator of the world but someone who plan*

governing the world, someone who runs the original seed and shapes. According to Anaxagoras original particles would be an amorphous material that was not Nous who has put in motion and thus introduced in order. The concept of Nous some philosophers understood as a mechanical principle and others see in him the divine principle and reason alone. Nous Anaxagoras term oscillates between God and the physical laws between the enlightened and deterministic drivers.

Key words: *side, cause, order, form, author, clean, mechanically, knowing.*

Примљено: 7. 9. 2014. године.
Одобрено за штампу: 27. 12. 2014. године.